

KÜLFÖLDI LEVELEZÉS.

I.

PÁRISI LEVÉL.

PÁRIS, 1888. máj.

(Lelkészi értekezletek. A protestáns történelmi társulat, a párisi bibliai társulat stb. gyűlései.)

Szerkesztő úr!

Mint a korábbi években, most is kötelességemnek tartom a vallásos társulatok évi gyűléseiről írni. Azok a vallásos élet nyilatkozatai és már ez az egy czim is elégséges arra, hogy azokat is mertessem. Előre is megjegyzem, hogy csak a főbb társulatok gyűléseiről írok s legkivált azokról a gyűlésekről, a melyekben magam is részt vettem. Mindenikről megemlékezni igen hosszas és fárasztó munka lenne s aztán nem is mindenik érdekelné olvasóit.

Általános megjegyzésképp, mondhatom, hogy ez évben a lelkesi értekezleteket sokkal számosabban látogatták úgy az egyháziak, mint a világiak részéről, mint az előző években. Ez örvendetes jele a mi protestáns népünk vallásos ébredésének és a vallásos dolgok iránti figyelmének.

Lehet, hogy a politikai körülmények is befolyással voltak a protestáns szellem emez ébredésére. Az utóbbi hetekben a protestáns tudományos intézmények létele komolyan fenyegetve volt. Ugyanis kimondatott volt a protestáns theologiai facultások eltörlése. A protestáns egyházak az ország egyik végétől a másikig tiltakoztak ez ellen s feliratokat terjesztettek fel a kormányhoz. Kérésük meghallgatásra talált ugyan, de a kedvezőtlen szavazat által okozott félelem hatása nem mult el hamar. Nem csoda tehát, hogy ha ez befolyásolta a lelkesek és hívek érzületét, hogy egymással szorosan egyesüljenek és gondolkodjanak a jövőről. Mert az kétségtelen, hogy az állam mind gyakrabban hangsúlyozza, hogy a protestáns theologiai facultásoknak adott segélyt a költségvetésből törülni kell. Tehát a protestáns egyházaknak kötelessége ez eshetőséggel szembe nézni, s nem várva be az utolsó pillanatot eszközökről gondoskodni. Az egyháznak létele függ ettől. De nem akarok tárgyamtól eltérni. Bármí volt az ok, tény, hogy a vallásos társulatok ez évi közgyűlésein nagyon sokan voltak jelen.

A lelkesi értekezletek, vagy a mint az orthodoxok szeretik nevezni általános értekezletek ápr. 17-én tartattak meg. Régebb

csakugyan tényleg általánosak voltak. Bármely felekezetü lelkészt befogadtak azokba. De ma másképpen van. Most egy megállított hitvallást kell aláírni arra nézve, hogy valaki beléphessék. Ez az oka, hogy a liberálisok nem vesznek azokban részt. Ez értekezletek tehát tisztán az orthodoxokéi. Egy bizonyos pontig lehet is ez eljárást érteni, a mennyiben ott kizárólag dogmaticai és egyházi kérdéseket tárgyalnak. De e téren is, a mint magok az orthodoxok közül többen vélik, nem kellene a szabadelvéket kizárni, a miről ott a mult évben egy tanulmány is olvastott fel, mi azzal záródott be, hogy ez értekezletekre a szabadelvéket be kell fogadni. Azonban a felo vasónak ez indítványát a gyűlés gyenge többséggel ugyan, de elvetette. De mikor nem dogmai kérdések tárgyaltnak, mint ez évben is, miért ragaszkodni a szabadelvék kizárásához? A most vitatott kérdés például egyaránt érdekelt orthodoxokat és liberálisokat. Ily tárgyban mindenik elmondhatta volna a maga észrevételeit, gondolatait és tapasztalatait. Ugyanis most e tárgyról volt felolvasás: Társadalmi kérdések és a kereszténység. Felolvadó már régóta tanulmányozta e kérdést s avatottsággal és erős logikával tárgyalta. Az ember valóban kérdezheti, mi szükség van arra, hogy valaki orthodox hitvallást írjon alá, hogy ily természetü tárgy megbeszélésében részt vegyen. A mint mondtam, magok az orthodoxok közül is sokan nem helyeslik a szabadelvék kizárását s az egyik egy lapban ezeket írja: „Már többször kifejeztük, hogy vannak oly dolgok és oly érdekek, melyek közösök, s melyekre nézve orthodoxok és liberálisok, lutheránusok és reformatusok testvéreileg egyesülhetnek, kicserélhetik nézeteiket, tanácskozhatnak. Az általános értekezletek programja is e mellett látszik szólni. Meg is kell ragadni minden alkalmat, mely a közeledésre ajánlkozik. A mi szabadságunknak annyi ellenségeivel szemben és mindeme veszélyek ellenében, melyek a társadalmi rendet fenyegetik, az erkölcsi bomlás mindeme okai ellen, melyeket csak a közönyösök nem vesznek észre, avagy nem kelle megvalósítani eme nagy czélt, az összes protestansok egyesülését?” Vajjon e felhívás meghallgatásra talál az orthodoxok többségénél? Nehezen hisszük, legalább azután a felelet után itélve, mely erre egy másik lapban, mely a párisi orthodoxoknak ugyszólva hivatalos lapja, megjelent. Ebben ez áll: „Tiltakozunk és tiltakozunk most is, a tapasztalatból okulva az egyesülés ellen; mi nem látjuk hasznosnak a pártok egymáshoz való közeledését, hogy aztán egymással lökdösődjenek.“ Hogyha az orthodox többség osztja e sorokban kifejezett érzelmeket, a liberálisok bizonyára nem fognak e hamisan általánosnak nevezett értekezletekbe befogadtatni.

A szó valódi értelmében általános értekezletek a lutheranusokéi voltak. Ott szabadelvék és orthodoxok, lutheranusok és reformatusok, lelkészek és világiak szívesen üdvözöltettek. Mindenik részt vehetett a vitában. Mindeniket ugyanazzal a figyelemmel hallgatták. És a miért a lutheranusok ezt az eljárást követik conferentiáik tartásában, egyetlen-egyszer sem fordult elő zavar, torzszalkodás, nem za-

vartatott meg a jó rend. A véleménykülönbség igenis meg van, legyen a tárgy dogmatikai vagy egyházi; de a vitákban, bármily élénkek voltak is, mindig megmaradtak az illő határok közt, az értelem felvilágosítására törekedve s személyeket sohasem sértve. A lutheranus értekezletek ápr. 24-én tartottak.

A közönség szorongásig megtöltötte a termet. A felolvasás tárgya a következő volt: „A katholicismus és prototantismus állása a jelenkorban”; és a felolvasó: Appia lelész, a ki egy nagyon tanult ember, négy, vagy öt nyelvnek van birtokában és teljesen ismeri, mit e tárgyról e nyelveken irtak. Mint-hogy nem volt meghatározva, hogy a felolvasás mennyi időt vegyen igénybe, Appia ur fel is használta e szabadságot s nagyon terjedelmes tanulmányt irt s közbe-közbe még szóbelileg is itt-ott részletes magyaráztokat adott s tárgyára vonatkozó helyeket olvasott fel német, angol és olasz szerzőktől. De két órai tárgyalás után is alig érkezett a tulajdonképpeni kérdéshez. S azt lehet mondani, hogy a felolvasó minden tanultsága mellett is nem a kitűzött tárgyat fejtette fel. Főleg a katholicismust rajzolta, de oly szintelenül, hogy a hallgatónak azt kellett kérdeni, miért akkor annyira megijedni. Eme hatalmas szervezet, a cselekvésnek emez eszközei, a kimerithetlen gazdagság stb., — mindez a külső, a materialismus, vagy még inkább mind a kettő egyszerre, de ez még nem minden. S a katholicismusnak állított győzelmei nem oly értékűek, milyeneknek felolvasó mondotta.

Mindenekelőtt meg kell különböztetni a tényeknek egy bizonyos csoportját, melyek egészen a politika körébe esnek, s a melyeknek nem lehet vallásos értéket tulajdonítani. A politika pedig változó; a mit ma tesz, azt holnap megsemmisíti. És a lényeges megkülönböztetéseket Appia ur elmulasztotta megtenni. Miután bebeszél a katholicismus fényéről, merészségeiről és cselességeiről, néhány rövid tételben a prototantismus helyzetéről szólott, mely az ő szellemi és erkölcsi cselekvésében egyszerű és szerény; s mely nem a külsőre fekteti a súlyt, hanem az egyéni lelkiismerethez fordul. A tanulmánynak e része nagyon fogyatékos, hézagos s nincs eléggé feltüntetve a két vallás közötti ellentét. Aztán azt is érdekes lett volna tudni: hogy mi a prototantismus, a lelkiismeret és szellem vallásának szerepe a katolikus vallás materialismusával szemben, mely a lelkiismeretet elnyomja? hogyan tekintünk a jövőbe, bizalommal vagy aggodalommal-e? Ezeket a kérdéseket a felolvasó nem tárgyalta. Hanem aztán annál inkább kiemelte Sabatier tanár következetes felfejtése.

Ez a hatalom, mondotta ő a tárgyhoz szólásában, a mit szemünk előtt látunk, csak a felszínen van s mesterkélt. Annak nincs uralma az emberi lélek felett. Vagy más szavakkal, a katolikus egyháznak van teste, de a lelkek tőle eltávoztak. Hagyjátok hát a katholicismust az ő nyomasztó szervezetével és rengeteg gazdagságával; ezen a téren a prototantismus nem bir vele harcot folytatni, s ne is próbálja az anyag terén harcolni, mert az itt nyert győzel-

mek vereségek. A kik szükségét érzik a szellemi és erkölcsi életnek, azok mindig velünk fognak lenni, hogy ha hivek leszünk ő hozzá, ki így szólott: az én beszédem szellem és élet. Tehát nekünk a lekeket kell meghódítanunk, melyek a katholicismustól eltávoztak, mert az a lélek szükségait kielégíteni nem tudja.

A protestáns szellem haladása lehet hogy kevés, de valódi. Sabatier beszéde kedvező benyomást tett a hallgatóságra, egészen felfrissítette a szellemét. De azok mellett is, a miket mondtam, nem kell azt gondolni, hogy Appia ur tanulmánya kevésbé érdekes és érték nélküli volt, hanem csak fogyatékos, mert a szerző nagy tárgyát nem tudta pár óra alatt kimeríteni. Ugy hiszem, hogy a mint neki tanácsolták, azt egy kötetben fogja minden részleteiben kidolgozni.

A vallásos társulatok gyűlései közül időben a legelső a „Francia protestáns történelmi társulat“ gyűlése volt. Erre is számszerűen jelentek meg. S hogyha a közönség azzal a reménnyel jött ápril 12-én az Oratoire templomba, hogy érdekes ülést fog végig nézni, nem csalódott. E társulatnak ülései mindig igen érdekesek is szoktak lenni s az volt különösen ez évben. A társulat elnöke Schickler úr most is bizonyítékát adta tehetségének és tanultságának. Összegezte a társulati tagoknak az 1887. év folytán megjelent munkáit, melyek a *Bulletin de l'histoire* ban, vagy más helyen jelentek meg; felsorolta az összes protestáns kiadványokat, és ezek mellett, miket katolikusok írtak a protestánsokra vonatkozólag. Kivonatot adott azokból a cikkekéből, melyek ily íróktól a társulat *Bulletinjében* jelentek meg s melyek a protestáns körökben elégedetlenséget keltettek. E cikkek azt tüzték ki célul, hogy tisztázzák Maintenon asszonyt attól a vádtól, hogy segítségére volt a klerusnak a Nantes-i edictum visszavonásában, holott e vád alapos. A választmányának hibául tudták fel, hogy e cikkek közzétételét megengedte. De a mint az elnök mondotta, a *Bulletin* történelmi folyóirat, melyben kérdéseket állítanak fel, melyekre ki-ki felel a maga bizonyítékaival a nélkül, hogy nézeteiért a többi tagok felelősséget vállalnának. Read úr, e cikkek szerzője, kétségtelenül csalatkozik, mert Maintenon asszony vétkessége mellett több bizonyíték van, mintsem, hogy őt tisztára lehessen mosni.

A Schickler úr által említett kiadványok közt, különösen érdekes Ingold atya monographiája az „Oratoire“ templomról. E tanulmány a protestánsok dicséretével végződik, kiket a szerző „elszaktá testvéreknek“ nevez, kik folyton szolgálatot tesznek a kereszténységnek. Egy katolikus pap részéről ez érzelmek sokkal figyelemreméltóbbak, semhogy említés nélkül lehetne hagyni. Ingold atya az Oratoire történelmében oly dolgokat ad elé, melyek eddig ismeretlenek voltak. Az tudva volt, hogy az Oratoire templom szerzetesek (oratoriens) részére építettett, a honnan nevét is vette és hogy I. Napoleon azt a protestánsoknak ajándékozta. De az nem volt

tudva, hogy XIV. Lajos nem egyszer jött e templom boltivei alá áhítatoskodni és hogy a festészeti akadémia ott 1687-ben nagyszerű hálaadó ünnepélyt tartott a király egészségének helyreállása alkalmából és hogy Lebrun festő kilencz nagy élőképet mutatott be, melyek közül kettő arra volt szánva, hogy a katolikus egyháznak az eretnokség feletti gőzelmét mutassa. Az Oratoire épület ma a protestánsoké, kik templomul használják. Ez ellentétel szemben Ingold atya így kiált fel: „oh emberi dolgok változandósága!” Schickler meg ezt tette hozzá: „oh Isten dolgainak mélységessége!” Még más megjegyzéseket is tett az elnök e munkára, melyeket azonban helyszűke miatt mellőznöm kell. Schickler beszéde után a társulat könyvtárnoka Weiss ur olvasott fel alapos tanulmányt egy katolikus papról, ki I. Ferencz idejében reform eszméket hirdetett, de a klerusnak s főleg Tournon cardinalnak gyalázatos csele következtében visszavonta. E papot Landry Ferencznek hívták és ámbár ő tanai visszavonását választotta, semmint a martyrságot, történelme azért nem kevésbé érdekes s annyival inkább, mert teljesen ismeretlen volt.

E kiadatlan okmányok alapján írta Weiss úr szép tanulmányát. Landry Ferenczet Angoulême-i Margit egy általa alapított gyermek-kórház felügyelőjévé nevezte ki. Aztán pap lett Párisban St Croixban és ny szónoki hírnövre tett szert; a közönség örömet hallgatta bátor predicatióit, melyekben a hitvallás, a szentek imádása, a purgatorium stb. ellen kelt ki. Nem is késtek őt eretneknek bélyegezni és az egyetem theologusai elé idézték. Ott kijelentette, hogy a katolikus orthodoxiához ragaszkodik és egy ideig hallgatott is. De később az igazság győzött az ő aggályain és ismét támadást intézett a róm. kath. egyház visszaélései ellen.

Ekkor a St. Martin- des Champs kolostorba zárták el. A király értesülve a dologról, kívánta, hogy elébe vigyék, hogy igazságait megbizonyítsa. S ekkor követett el vele szemben Tournon bibornok egy gyalázatos cselet. Egy bizalmasát elküldte a kolostorba, k Landrynak azt mondta, hogy a király ellene nagyon fel van ingerülve és neki parancsot adott, hogy őt megégettesse. Erre a szegény pap egészen megrémül s a bibornok küldötte felhasználva ijedségét, egy előre megszerkesztett levelet irat vele alá, melyben tanait visszavonja. Az egészet sajátkezüleg újra iratja vele, azt mondván, hogy a király kívánja úgy. Négy nap múlva a király elé vezetik, ki a törtétekről semmit sem tudott; felhivatván, hogy adjon számot az ő hitéről, a király elbámult, midőn egy visszavonó levelet nyújtott át; s a király aztán elrendelte, hogy neki a prédikálás ismét megengedtessek. Még 15 évig élt, de a közönségtől teljesen elvonulva, a mi azt mutatja, hogy meggyőződését nem tagadta meg. Ő kétségtelenül ki akart békülni lelkiismeretével, mely neki szemrehányást okozott, hogy nem volt elég erős hitében, hogy azért kész legyen martyrságot is elszenvedni,

Végül nem fejezhetem be ez ülésről való ismertetésemet a nélkül, hogy ne említsem meg Bersier rövid jelentését. Ő ugyanis azt jelentette be a társulatnak, hogy a Coligny emlékszobra, a melyről

egy korábbi tudósításomban írtam, ez év folyamán fel lesz az Oratoire templomban állítva. Az emlékmű befejeztetett s három szoborból áll: középen a Colignyéből s két jelvényes alakból, mely a hazát és vallást ábrázolja.

A történelmi társulatról a „Párisi bibliai társulat“-ra térve, az elnökséget most is Schickler foglalja el. Ez évben azonban nem üdvözöltük őt a gyűlésen s így helyette Vigié elnökölt, a párisi protestáns theologiai facultás tanára. A kik nem ismerték a Schickler ur meg nem jelenésének okát, megtudták azt a Vigié beszédéből. Schickler ur ugyanis egy nagyszerű ajándékozást tett a társulatnak, egy terjedelmes helyiséget adott könyvtára és hivatala számára. E helyiség egyik részét teszi egy rendkívül nagy palotának, melynek egy más részébe a protestáns történelmi szép könyvtárt már elhelyezte. A két társulat azonban nem foglalja el az egész épületet. És Schickler urnak a célja, hogy ott még más társulatokat egyesítsen. Valóban fejedelmi adomány, melyet Schickler ur a francia protestánsoknak tett. És azt is meg kell jegyeznünk, hogy ezt minden kérdés nélkül, a legnagyobb egyszerűséggel tette és hogy kikerülje az elismerésnek nyilvános kifejezéseit, ezért volt az, hogy a bibliai társulat gyűlésén ez évben nem elnökölt. A múlt évben a társulatnak egy magát megnevezni nem akaró 10,000 francot adományozott s azt mondják, hogy ez ajándék is az elnök nemeslelkűségéből származik.

Vigié gyönyörűen festette beszédében Schickler ur jótékonyságait: „Mindenki tudja, — mondotta ő — hogy elnökünk a jótékony-ságban olyan, mint az a festő, ki egy szép képet sokszor fest le“ Vigié megemlékezett beszédében a választmánynak egy volt tagjáról Yung Jenőről, ki 20 évig vett részt a társulat munkájában s ez előtt pár hónappal halt el. „Szellemének emelkedettsége, gyöngéd szive, finom lelkiismerete őt mind közelebb hozta az evangéliumhoz, melyet ő a maga egyszerű voltában és nagyszerűségében annyira szeretett.“ Yung alapítója volt és haláláig szerkesztője a Revue Politique et litteraire (Revue Bleue)-nek a külföldön s főleg Magyarországon is jól ismert folyóiratnak.

A bibliai társulat működése nem hogy csökkent volna, hanem az előbbi (1886) évhez hasonlítva, növekedett. A társulat adóssága ha nem is törültetett teljesen, de alábbszállított. Az új szövetség új fordításai számos példányban adtak el. Meg kell jegyezni, hogy az új fordításokat sokkal inkább vették, mint a régi Osterwald-féle fordítást, mely nem is oly jó, mint az újak. Sajnos, hogy a „Francia bibliai társulat“ nem akarja az egyesülést, melyre a „Párisi bibliai társulat“ felhívta. Pedig hogyha ez megtörténnék, nagy előny lenne a francia protestantizmusra, több vagyonuk lenne s kevesebb költségük.

— Még fel kell említenem egy társulatot, melynek ülései iránt régebb nagy érdeklődés mutatkozott és ez a francia protes-

táns népoktatás támogatására alakult társulat. Hogy most kevésbé érdeklődnek iránta, annak többféle oka van, de a legfőbb, hogy Franciaországban a népoktatás nagyon elhaladt. Mikor ez a társulat ezelőtt hatvan évvel megalakult, a protestáns egyházak nem élveztek egyenlő jogokat a katolikusokkal. S nekik szükségképpen felekezeti oktatást kellett követni, ha nem akarták, hogy a katolikus tanítás befolyása alá kerüljenek gyermekeik. S ennek a szükségét érezték a császári uralom alatt is. De mióta az újabb népoktatásügyi törvények meghozattak és az oktatás világivá tétetett, vagyis a tanító hitvallást nem tanít, kevésbé forog fenn a felekezeti iskolák szükségessége. De kérdés, hogy vajjon a tanítók általában megtartják-e a szabályt? A tapasztalat azt mutatja, hogy nem. Nem egy tanító megfélemledik kötelességéről, hogy neki a vallásoktatásba elegyedni nem szabad. S éppen ez az, mit a társulat elnöke Waddington nagyon erélyes s néhol keserű hangon kiemelt. S ezt mások is megerősítették, a többek közt Banzet lelkész. Nekem azonban úgy tetszik, hogy a recriminációkban igen messze mentek és a mit gyógyszerül ajánlnak, talán nem a legjobb. Azt mondják ugyanis, hogy vissza kell állítani a felekezeti iskolákat. Én azonban azt vélem, hogy olyant nem kell tenni, mi visszafelé visz. Hanem az olyan eseteket jelenteni kell a hatóságnak, mely bizonyára figyelemztetni fogja a tanítókat a törvény tiszteletére. Aztán fel kell állítani mindenütt a csütörtöki és vasárnapi iskolákat, azaz a lelkésznek vagy valamely hitoktatónak rendes órákat kell a vallásból adni. Ezt látom én helyes módnak a fenforgó esetben arra nézve, hogy a protestánsok közt az összetartozás érzete emeltessék és hogy felkeltsék az egyházak rokonszenve az iránt a társulat iránt, mely a felekezeti oktatással oly nagy szolgálásokat tett a protestantizmusnak a multban és még nagyobbakat tehet a vallásos oktatással a jövőben. Ha a társulat fel fogja a maga feladatát és teljesíti, nagyobb lesz a pártolás is, melynek hiányában most pénzügyi nehézségekkel küzd.

S itt végzem is a vallásos társulatok szemléjét. Még írhattam volna más társulatokról is, de azok gyűlésein nem voltam jelen. S különben is azok nagyon helyi érdekűek s azt is hozzá kell tennem, nagyobbreszint párt-érdek szülte társulatok, melyek maguknak jövőt kevésbé ígérhetnek.

CHARRAUD. D.

II.

ANGOLORSZÁGI LEVÉL.

BELFAST, 1888. JUN. 7.

(Dr. Beard Károly halála. Unitárius és rokonegyházak conferentiája Leedsben. A brit és külföldi unitárius társulat gyűlése. Dr. Martineau kitüntetése az oxfordi egyetem által. Tollin Henrik látogatása. Gerard asszony könyvének bírálata az „Academy“ cz. lapban.)

Utóbbi tudósításom óta sok olyan esemény történt a mi brit egyházainkban, melyek érdemesek a feljegyzésre.